

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია

ქართული ენციკლოპედიის ი. აბაშიძის სახელობის მთავარი სამეცნიერო რედაქცია

ირანული ენები

ირანული ენები, ინდოევროპულ ენათა ოჯახის ერთ-ერთი შტო. დამოუკიდებელ არსებობას იწყებენ ძვ. წ. II ათასწლეულის დამდეგიდან, როდესაც ხდება ამ ენებზე მოლაპარაკეთა მიგრაცია და ინდოირანული ენობრივი ერთიანობის დაშლა. ი. ე. დადასტურებულია უძვ. წერილობით ძეგლებში, რაც საშუალებას იძლევა თვალი მივადევნოთ ამ ენათა განვითარების ისტორიას დაახლ. 25–27 საუკუნის განმავლობაში. ძირითადად განასხვავებენ 2 ჯგუფს: აღმოსავლურსა და დასავლურს. გამოიყოფა ი. ე-ის განვითარების 3 პერიოდი:

1. ძვ. ი. ე. – ძვ. წ. II ათასწლ. დასაწყისიდან ძვ. წ. IV–III სს-მდე – მიდიური, ძვ. სპარსული, ავესტური, სკვითური. ძვ. სპარსული დადასტურებულია აკამანელთა მეფეების ლურსმულ წარწერებში (ძვ. წ. VI–IV სს.). ძვ. ი. ე. მდიდარი მორფოლ. სტრუქტურის მქონე ფლექსიური ენებია. სახელს აქვს 3 სქესი, 8 ბრუნვა, 2 რიცხვი (იშვიათად ორობითიც). ზმნური კატეგორიებიდან გვხვდება პირის, რიცხვის, დროის, კილოსა და გვარის კატეგორიები. მაგრამ უკვე ძვ. ირანულ ხანაშივე შეიმჩნევა რღვევის პროცესი, რ-იც სრულდება სამ. ი. ე-ში.

2. სამ. ი. ე. – ძვ. წ. IV–III სსიდან ახ. წ. VIII–IX სს-მდე – ე. წ. სამ. სპარსული, პართული, სოლდური, ხორეზმული, საკა, ტოხარული და სხვ. სამ. სპარსულის ანბანი შემუშავებული იყო არამეული დამწერლობის საფუძველზე. სამ. ი. ე-ში მოშლილია ფლექსია: მახვილის გადაწვევის შედეგად მოიკვეცა ბოლოკიდური ელემენტები – ბრუნვისა და სქესის სუფიქსები, ფართო გასაქანი მიეცა აღწერით წარმოებას. ცვლილებები განიცადა ბგერითმა სისტემამ: მოხდა დიფთონგების მონოფთონგიზაცია ($ai > \bar{e}$, $au > \bar{o}$), ხშულთა სპირანტიზაცია და სხვ.

3. ახ. ი. ე. – ახ. წ. IX–X სს-იდან. ეს ენებია: ახ. სპარსული (ირანის ოფიც. ენა), ტაჯიკური, ავღანური (პუშტუ), ოსური, ქურთული, ბელუჯური, თათური, თალიშური და სხვ. თანამედრო-

ვე სპარსულში თვალში საცემია ცვლილებები ლექსიკაში (დიდი რაოდენობით ნასესხობები, განსაკუთრებით – არაბულიდან). სალიტ. ენას საფუძვლად უდევს თეირანის დიალექტი. დამწერლობაში გამოყენებულია არაბ. გრაფიკა (დამატებულია 4 ნიშანი სპეციფ. ბგერებისათვის). მორფოლ. სტრუქტურა ანალიზურია: არა აქვს სქესისა და ბრუნვის კატეგორიები; ზმნას აქვს პირის, რიცხვის, დროის, კილოსა და გვარის კატეგორიები; ფართოდაა გავრცელებული ანალიზური კონსტრუქციები.

ქართველებს განსაკუთრებით ხანგრძლივი და მჭიდრო ურთიერ თობა გვაკავშირებდა ირანელებთან, რაც საუკუნეთა განმავლობაში განპირობებული იყო რთული ისტ.-პოლიტ. თუ რელიგ.-კულტ. ფაქტორებით. ამ ურთიერთობამ განსაზღვრა მრავალრიცხოვანი ნასესხობების (საკუთრივ ირანულისა და ირანულის გზით – არაბულის) არსებობა ქართულში. ნასესხები ლექსიკა გამოირჩევა დიდი მრავალფეროვნებით და მოიცავს ანთროპონიმებს, პოლიტ.-ადმ., სამხ., რელიგ., ყოველდღიურ ყოფასთან დაკავშირებულ სიტყვებს. ნასესხობები განეკუთვნება ი. ე-ის სხვადასხვა დიალექტურ შტოს და სხვადასხვა ქრონოლ. დონეს (თუმცა ზოგჯერ სესხების წყაროს მკაცრი იდენტიფიკაცია გაძნელებულია). ქართულში შემოსულია ნასესხობები: სპარსულიდან – არმაზი – კერპი, ძვ. ქართველების მთავარი ღვთაება, შდრ. ძვ. სპარსული auramazdâ – „ბრძენი უფალი“; სავსებით სარწმუნო ჩანს ქართ. ეთნონიმების – სპარსი, სპარსული – დაკავშირება ძვ. სპარს. Parza (პროვინცია ირანის სამხრ.დას. ნაწილში, აქამენელებისა და შემდეგ სასანელების სამშობლო)... ავესტის ენიდან – დროშა, შდრ. ავესტური drapša; ეშმა „ავი“, „ბოროტი“, „ცოფიანი“, „დემონი“, შდრ. ავესტური adšma

როგორც მოსალოდნელი იყო, ქართულში შემოსული ირან. სიტყვების ნაწილი იმდენად დამკვიდრდა, რომ ამ სიტყვათა უცხ. წარმოშობა დღეს არ იგრძნობა. ისინი ექვემდებარებიან ქართულის გრამატ. მოდელს და იცვლებიან ქართ. ენობრივი ნორმების მიხედვით. მაგ., სპარსულიდან შემოსული ფანჯარა ქართულში კუმშვად-კვეცადი სიტყვაა: ფანჯრის... (შდრ. ქართ. კედლის, კატის და მისთ.), თუმცა ანალოგიური პროცესები უცხოა სპარსულისათვის. ამგვარი სიტყვები, ბარბარიზმებისაგან განსხვავებით, ქართ. ენის ლექსიკური მარაგის გამდიდრების ერთ-ერთი წყაროა.

ლიტ.: ა ნ დ რ თ ნ ი კ ა შ ვ ი ლ ი მ., ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, I-II, თბ., 1966–96; Очерки по истории изучения иранских языков, М., 1962; Win d f u h r G. Z., The iranian languages, L.-N. Y., 2009.